

Jože Toporišič:

Novi slovenski pravopis

- (1) Slovenski pravopis 2001 je šesti slovenski pravopis; prvi je bil (1899) Levčev, drugi (1920) Breznikov, tretji (1935) Breznik-Ramovšev, četrti (1950) Ramovšev in peti (1962) Bajčev. Od tretjega naprej so sicer slovenski pravopisi skupinsko delo in so povezani s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti oz. njenim predhodnikom, Znanstvenim društvom v Ljubljani. Povprečno izide Slovenski pravopis vsakih 15 let (dejansko 17), le peti je izšel že po 12 letih za svojim predhodnikom, naš, šesti, pa šele po 39 letih. Od SP 1935 naprej je obsegovno ves čas naraščal tako v svojem delu PRAVILA kakor v delu SLOVAR.
- (2) Pobudo za šesto izdajo Pravopisa je l. 1971 dal J. Toporišič v okviru Slavističnega društva, ker je Akademija omahovala, ali naj še skrbi zanj ali ne. To je vodstvo Akademije zganilo, da je v svojem Inštitutu za slovenski jezik imenovalo troglavo Komisijo za pravopis, pravorečje in gramatiko (člani A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič). Ta je do l. 1973 kot uredniški odbor pravopisne komisije za novi pravopis pripravila obris novih pravil (pisec J. Toporišič) in ga v razširjeni komisiji do l. 1976 besedilno dognala (skupaj z osnutkom za slovarski del) ter ga poslala v oceno II. razredu SAZU. Po uspešno prestani recenziji II. razreda l. 1976 pa je bil zaradi ideoloških spletk za tisk pripravljeni del PRAVILA štiri leta na ledu, l. 1980 na pobudo SZDL rešen in l. 1981 natisnjen kot Načrt pravil za novi slovenski pravopis (XII + 210 str.). Sledila je javna obravnava te predloge, tej pa ustanovitev Komisije za pregled pripomb iz javne razprave in za pripravo dokončnega besedila pravil (11 + 2 člana, zadnja dva »vsakokratni predsednik Sveta za kulturo in zastopnik Sekcije (pozneje Sveta) za slovenščino v javnosti pri RK SZDL«). Predsedniki te komisije so bili sprva zaporedoma dva nejezikoslovca (B. Grafenauer in J. Menart), od l. 1987 pa jezikoslovec (F. Jakopin). Ta komisija je l. 1990 izdala Slovenski pravopis 1, Pravila (241 str.; v 4. (1994) in 5. izdaji (1997) 284 str. (3. izdaja 1994 ima 250 str.)).
- (3) Na podlagi teoretičnih rešitev SP1P je nato bila imenovana Komisija za izdelavo slovarskega dela pravopisa. Predsednik komisije in njenega uredniškega odbora J. Toporišič, članov kar nekaj, najdalj, do konca, so v njej vztrajali predsednik, J. Dular in

M. Hajnšek - Holz, precej manj še F. Jakopin in J. Moder, marsikateri član pa je kar prenehal sodelovati v njej – iz tega ali onega razloga. Izdelovalce slovarja, t. i. urednike in druge sodelavce, je prispeval ZRC SAZU iz Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Nekatere stvari je redigiral tudi predsednik. Uredniški odbor je vse to delo vodil, ob njem tudi sam rasel in ga pripeljal do srečnega zaključka. Izdelal je tudi teorijo slovarskega dela in se bojeval za njeno upoštevanje pri izdelavi slovarja. V vseh treh fazah je bil glavni pisec besedil SP1P J. Toporišič, ta pa tudi glavni recenzent slovarskih sestavkov. Pomagala sta mu pri tem sočlana uredniškega odbora.

- (4) Slovar obsega čez 130 tisoč besed oz. besednih zvez (iztočničnih in podiztočničnih) v več kot 90 tisoč slovarskih sestavkih. Besedje in besedne zveze za iztočnice so za pravopisni slovar zbirali in odbirali iz fondov Inštituta za slovenski jezik, lastnoimensko pa iz domačih in tujih slovarjev in enciklopedij. Pri tem se je bilo treba razumno omejevati. Občnoimensko in lastnoimensko gradivo je v slovarju v okviru posameznih črk združeno, enako tudi kratice in okrajšave, pa tudi morfemske enote, tako da je vse v enem kosu, ne pa morda lastna imena ali še kaj, npr. krajšave, v posebnem razdelku. Vse obravnavano je iz okvira interesov in potreb srednješolskega abiturienta in še čez, ne zajema pa specialističnega izrazja posameznih ved, če to ni pomembno za navedene zainteresirane.
- (5) O izbranih besedah in besednih zvezah slovar informira v vseh možnih pogledih: kako se kaj piše, izgovarja, kaj je besednovrstno, kako se slovnično pregiba, povezuje v stavku, kakšne stilne in zvrstne vrednosti je. Torej slovar za vsakega, ki beseduje v knjižni slovenščini.
- (6) Iz povedanega se vidi, da niso vse enote iztočnice, ampak so nekatere (okrog 40 tisoč) tudi podiztočnice, npr. **Slovenija slovenski Slovenec Slovenka Slovenčev** so vse v enem slovarskem sestavku. Podrobneje je to prikazano v slovaropisnem delu Pravil.
- (7) Občnoimenske besede se v slovenskem knjižnem jeziku pišejo večinoma enako, najsi bodo domače ali od drugod prevzete, tj. s 25 slovenskimi črkami. Lastnoimensko iz latiničnega sveta se, kolikor ni prevedeno, večinoma piše izvorno, tako tudi nekatere prevzete občne besede, namreč tujke. Že od 16. stoletja se od neslovenskih črk navajajo enote z začetnicami *x*, *y*, *w*, sedaj tudi *ć* in *đ*, drugim neslovenskim črkam pa je določeno

abecedno mesto za našo najbližjo slovensko črko, npr. naši črki *u* sledi tuji *ü*, vendar take črke v slovarju nimajo posebnih črkovnih razdelkov.

- (8) Izgovor črke *l* kot glas *ɫ* je zmeraj zapisan v oglatem oklepaju, npr. **stòl** [-ɫ], le deležnik na *-l* ednine moškega spola takega zapisa izgovora nima, ker se prav vsi taki deležniki izgovarjajo z *ɫ* na koncu. Pri tujkah in pri lastnih imenih je izgovor zapisan za vse, kar se drugače izgovarja, kakor se piše, in ni le varianta krepke oblike (tako besedam kot *prav* ali *Anka* ne zapisujemo izgovora [-ɫ] oz. [ɲk]). Pri lastnoimenskimi iztočnicah z izgovornimi posebnostmi njihove podiztočnice izgovora nimajo zapisanega, če se ta ne loči od izgovora iztočnice.
- (9) Iztočnice in podiztočnice (po potrebi tudi njihove druge osnovne oblike) imajo zapisan tudi jakostni naglas, ki pa se v navadnem pisanju sicer ne zapisuje. Če je pri prevzeti besedi »naglasno« zamenjave obvezno, je slovenski naglas zapisan v oglatem oklepaju. Poleg jakostnih naglasnikov ostrivec, strešica, krativec je v okroglem oklepaju na koncu oglavja (o delih slovarskega sestavka nas poučijo slovaropisna pravila) zapisan še tonemski, osrednjeslovenski naglas z akutskima oz. cirkumfleksnima znamenjima (´` proti ^ˆ). Zapisi obojega naglaševanja so tipski, npr. *lîpa -e* pove, da so tako naglašene vse oblike, *bràt bráta*, da se vse druge oblike naglašujejo po obliki za roditelj (pač pa je enakoglasni tožilnik naglašen po obliki za imenovalnik, npr. *pôtok -óka*). Sklanjatveni naglasni tipi so štirje: nepremični, premični, končniški in mešani, oblikotvorni naglas pa je lahko tudi bolj zapleten, zlasti pri glagolu npr.: *nosíti nósim ... nôsi -íte, nosèč, nôsil -íla, nóšen -a*. Pri premičnem naglasnem tipu (*nôsi -íte, nôsil -íla*) se vse druge oblike v naglasu ravna po drugi navedeni obliki, torej *nosíta, nosímo* oz. *nosíla*.
- (10) Orientiranje v SP 2001. Knjiga ima na začetku splošno vsebinsko kazalo, takoj za njim seznam slovaropisnih okrajšav in simbolov, na koncu pravil pa je najprej stvarno, za tem pa še razčlenjeno kazalo. Če npr. hočemo izvedeti vse o rabi klicaja, pogledamo v stvarno kazalo, sicer pa moramo vedeti, da gre tu za ločilo, torej za pravopisno vprašanje, in iz razčlenjenega kazala izvemo, na katerem mestu pravil je klicaj obravnavan. Dobro si je tudi zapomniti zaporedje tematskih delov pravopisa: v njem je najprej govor o pisavah (latinica), nato o pravopisu, pa o glasoslovju, oblikoslovju, besedotvorju in slovarju. Pri pravopisu je pomembno še poglavje o prevzemanju besed v slovenščino iz okoli 40 pisav

oz. jezikov. Kje v knjigi je eno, kje drugo, tretje itd., nam pove že omenjeno vsebinsko kazalo, podrobneje pa razčlenjeno kazalo. Za slovenski knjižni jezik izvemo tudi, s katerimi črkami se zapisujejo posamezni glasovi, pa katere črke zaznamujejo posamezne glasove, npr. glas *u* se v slovenščini zapisuje z *v* (*prav*), *l* (*dal*) in *u* (*nauk*). Če pri tujki ali lastnem imenu hočemo izvedeti, kako se zapisuje glas *š*, pa že moramo vedeti, za kateri jezik gre: v slovenščini se glas *š* zapisuje s črko *š* ali *ž* (*moški*, *težki*), v nemščini s *sch* (*Schiller*), v angleščini s *sh* (*Bush*), v portugalsščini s *s* (*Eanes*) itd. Tabele za izgovor črk in črkovnih zvez nas v SP 2001 vodijo k ustreznim glasovom, v obratni smeri pa nam odkrivajo tudi pot od glasu k črki ali veččrkju. Za jezike, s katerimi imamo pogosto opraviti, si lahko sami napravimo preglednice za pot, ki od glasu vodi k črkovnemu zapisu. Te vrste preglednic nam slovenski pravopis ni obvezan narediti.

Pri enakopisnicah je zaporedje v slovarju po besednih vrstah (samostalnik, pridevnik, prislov, povedkovnik, členek), npr. **práv**¹ prisl., **práv**² povdk., **práv**³ člen.. Potem pa veljajo pravila, da ima enakozvočnica z ostrivcem prednost pred tisto s strešico, in ta pred ono s krativcem, in ta pred ono brez naglasnega znamenja. Prav tako ima enakozvočno moško poimenovanje prednost pred ženskim, to pa pred srednjim; pa ednina pred množino. Važno je npr. tudi vedeti, da za glagole s predpono kaže nenavadne oblike glagol brez predpone; tako npr. pri **ponosíti** ponósim izveš oblike za velelnik, opisni deležnik na *-l* ali za deležnik na *-n* pri **nosíti** nósim.

Za obvladanje orientiranja se je treba potruditi, zato pa potem iskano sploh najdemo ali pa čim hitreje najdemo, in od pravopisa imamo več, kakor tedaj, ko ne obvladamo njegove strukture.

Ko gre za posamezne besede ali stalne besedne zveze, pa zadošča že poznanje slovenske abecede, da želeno hitro najdemo. Kako se znajdemo pri slovarskih sestavkih, nam pomaga shema čisto na začetku slovarja, na t. i. veznem listu; ta dele slovarskega sestavka tudi pregledno poimenuje.

- (11) Pri samostalnikih sta poleg osnovnega spola (moški *m*, ženski *ž*, srednji *s*) navedena še dva podspola, tj. živost *živ.* za edninski tožilnik moškega spola, ko gre za človeka ali žival (*videti soseda*, *lepega konja*, prek tega pa še *imeti raka*, *zamuditi mariborčana* ipd.) in človeškost *člov.*, ko gre za moško ali žensko osebo (po njej se vprašujemo z zaimkom *kdo*). Pomenskost je zajeta še pri t. i. neštevnih samostalnikih; ti pomenijo skupno (*grmovje*), snovno (*zemlja*) ali pojmovno (*lepota*). Zaznamuje se tudi vezljivost: *strah*

pred življenjem, *pomoč ubogim*, vse lastnoimenske besede pa so načeloma identificirane, tako da pri njih bralec izve, ali gre za ime bitja, za krajevno ali stvarno ime.

- (12) Pridevniki imajo pripisane primernike, če jih imajo, prav tako pa je nakazana tudi t. i. desna vezljivost (*lačen česa*, npr. *kruha*, *slave*). Pri njih je zapisana tudi določna oblika (*star – stari*), pa še samostalnik na *-ost* (*starost*). Svojljni pridevniki na *-ov* pri imenih oseb niso zapisani, so pa, če imajo obrazilo *-ev* (*stričev*, *Jernejev*), ženski svojljni pridevniki pa so zapisani, če se pred njihovim *-in* premenjuje *c* s *č* ali pa ravno ne (npr. *Aničin* k *Anica*, *Micin* k *Mica*).
- (13) Števniki so (poleg glavnih, vrstilnih, ločilnih in množilnih, npr. *trije*, *tretji*, *troj*, *trojen*) še nedoločni, npr. *veliko dreves*, *z veliko drevesi*; take oblike pa so samostalniki, če jim sledi oblika rodilnika ednine samostalnika, ki pomeni skupno oz. sploh neštevno samostalnika: *veliko drevja*, *lepote*, *zemlje*; prim. npr. še *z veliko okusa*. Obstajajo tudi števniški zaimki, npr.: *koliko*, *toliko*, *enako ...*
- (14) Prislov je novemu pravopisu samo tista nepregibna beseda, ki odgovarja na vprašanje po prostoru, času, načinu in vzročnosti, npr. *domov/doma*, *včeraj*, *lepo*, *nalašč*. Druge take enote so v Slovarju slovenskega knjižnega jezika ali v stari slovnici pojmovane kot prislovi, so pa ali povedkovniki (npr. *všeč*, *tih*: *Film mi je všeč* (= mi ugaja) ali *Vsi so bili tiho* (= so molčali)) ali pa členki (***Samo ti me ne maraš***). Povedkovnik s pomožnikom zamenjuje glagol, členek je kar cel stavek (*Ti me ne maraš*, ***drugi pa me imajo radi***). S povedanim torej odpade slovničarsko in slovaropisno udobje, ki je v dvomnih primerih vse nepregibno, kateremu ni prišlo do živega, proglašalo za prislove. (Hamlet bi rekel, da je veliko stvari med nebom in zemljo, o katerih se preprostemu umu niti sanja ne.)
- (15) Vse doslej obravnavane besedne vrste (razen členkov) imajo tudi zaimkovno podmnožico:
- (a) samostalniki tipa *jaz*, *kdo* – *kaj* (teh zaimkov na *k-* (redko s *č-*) na začetku je kar 11 razredov, npr.: *kdo*, *nekdo*, *nihče*, *redko kdo ...*)
 - (b) pridevniki tipa *kakšen*, *kateri*, *čigav*;
 - (c) prislovi tipa *kje/kam/kod*, *kdaj*, *kako*, *zakaj*;
 - (č) povedkovniki tipa *kako*, *tako* (***Kako je kaj z vami? -Tako, tako.***)

V tem pravopisu so to vsi zaimki, in sicer samostalniški, pridevniški, prislovni, števniki, tudi povedkovniški. V nasprotju s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika so vrstno tudi označeni, npr. os. zaim., vpraš. zaim.. Tako so, načeloma, označeni tudi v SP 1962 in že prej v slovarstvu, npr. v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (le da so v tem poimenovani še latinsko).

- (16) Posebno zapletena besedna vrsta pa so glagoli. Po zgledu na SP 1962 so neosebni zaznamovani s 3. osebo edninskega sedanjika (*deževati dežuje*), osebni pa s 1. osebo (*delati -am*). To je t. i. leva vezljivost, desna pa je označena s sklonskimi oblikami poljubnostnega zaimka, npr. *bati se bojim se koga/česa*, *čuditi se komu/čemu*, *napadati koga/kaj*, *sanjati o kom/čem* itn. Že spredaj smo opozorili, da so vse težje glagolske oblike pri nepredpinskih glagolih tudi izpisane. Seveda so navedena tudi deležja in deležniki na *-oč/-eč* in *-(v)ši*; vsa taka novejša poimenovanja pa so tudi pojasnjena v Slovarčku jezikoslovnih izrazov v Pravilih. Kar pridno hodimo vanj gledat, kaj kaj takega pomeni!
- (17) V slovarju so kar podrobno obdelane preostale tri besedne vrste: veznik, predlog in medmet, prva dva nekako z naslanjanjem na velika Slovar in Slovnico, medmet pa posebej na drugo.
- (18) Po zgledu na večje slovarje angleščine so v slovarju novega SP prikazane tudi vseh vrst pone: predpone, pripone, medpone in popone, npr. *pred-*, *-ica*, *ga* (*predstaviti*, *pravica*, *lomiti ga*). Predpone se ločijo od predpinskih obrazil: prve načeloma niso naglašene (*predstáviti*), predpionska obrazila pa so (*prèdvečér*).
- Tudi (prvi) deli zloženek imajo svoje slovarske sestavke, npr. *avto-* (*ávtocésta*, *avtomobil*). Besed z dvema naglasoma (lahko jih imajo tudi več) ne smemo siliti v enonaglasnost. Pravica o večnaglasnosti je potrjena tudi že v SP 1962, le med pripravami osnov Slovarja slovenskega knjižnega jezika so bili poskusi, da bi posplošili enonaglasnost, vendar so bili ti z argumenti zavrnjeni (se pa želje po enonaglasnosti še ohranjajo pri nekaterih jezikoslovnih ljubiteljih).
- (19) Knjižni jezik poganja in se sveži ter mladi iz osrednje slovenske narečne njive, iz dolensko-gorenjske govornice s središčem v Ljubljani, z njo vred pa se v času tudi spreminja vse od Trubarja in Dalmatina v 16. stoletju naprej. Odraža tudi čustvenostno

stran jezika. Vse to še posebej v besedju, pa tudi v oblikah ali naglasu, tvorbi in vezanju besed. Glavnina vsega tega nam je govorcem neopazna, nevtralna, marsikaj tega pa je tudi družbeno, družabno, funkcijsko, časovno ali čustvenostno označeno, to in ono tudi napačno, slabše od česa drugega, samo narečno, prav nedavno nastalo ali zastarevajoče. Na take stvari pri prvinah knjižnega jezika opozarjajo ustreznih vrst oznake (v SSKJ kvalifikatorji). Čim bolj je knjižni jezik razvit, tem več je v njem zaznamovanega. Sistem tega zvrstnega označevanja je prikazan v pravilih (§ 1039–1067), v slovarju pa ima vsaka taka posebnost bodisi socialno (npr. knjižno, neknjižno, narečno ...) ali stilno ali normativno oznako (npr. še časovno, pogostnostno ali posebno); posebne oznake so pa ali, in, tudi s pomeni skoraj popolne enakosti (ali) malo (in) ali precej manjše (tudi) navadnosti. Bolj konkretne posebne oznake so še pešaj(oče), narašč(ajoče), neutr(alno).

Tako označene prvine uporabnik jezika uporablja po svoji presoji njihove primernosti v danem besedilu ali na besedilnem mestu.

- (20) Vsaka veja vednosti ali znanosti ima za ubesedovanje svoje predmetnosti tudi posebne izraze (t. i. terminologijo). Jezikoslovno izrazje je pri nas v precejšnji meri naslonjeno na prvotno domače (ali prevzete slovanske) poimenovalne besede ali njihove sestavine, ima pa tudi precej vzporednic iz t. i. mednarodnega, zlasti grško-rimskega besednega in morfemskega izrazja, npr. *členek – partikula; glagol – verbum*; veliko je v njem tudi morfemskega prevajanja, npr. *za-imen-ski – pro-nomin-al-en*. Novi slovenski pravopis daje prednost domačim oz. iz slovanskih jezikov prevzetim poimenovanjem, pa tudi morfemskim prevodom iz grško-rimskega izrazja. V zvezi s tem opozarjamo še enkrat na slovarček manj znanega novejšega izrazja.

- (21) Sklep: To so splošne značilnosti novega slovenskega pravopisa, še zlasti njegovega slovarskega dela. Tvorci in sestavljavci pravopisa smo (so) bili prepričani, da je bilo nad vse potrebno zaupano nam delo opravljeno dobro in za dalj časa.

Upati je tudi, da nadaljnje izdaje ne bodo zadevale na toliko ovir, izhajajočih iz teka časa in razvoja naše družbe v njem, kakor je bilo to po Slovenskem pravopisu 1962. Teoretičnih razlogov za kake večje spremembe kar precej časa v večji meri ne bo. Nepopoljšljivim konservativcem in »revolucionarjem« pa se ne bomo utrudili dokazovati, kdo ima v čem prav. Za opozorila na kakšne dejanske neuskkljenosti oz. spreglede pa bomo seveda vsakomur hvaležni.